

کتابخانه‌های عمومی و سرانه مطالعه

سیامک محبوب

کارشناس اداره کل پژوهش و نوآوری نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور

daniz60101@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۰/۶/۰۵؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۰۲/۰۲

چکیده

هدف: این نوشته بر آن است تا آن بخش از مطالعه (مطالعه در راستای حرفه و مطالعه آزاد) را که از طریق کتابخانه‌های عمومی تحقق می‌پذیرد شناسایی کند و نشان دهد که کدام یک از شاخص‌های کتابخانه‌ای (امانت، عضو، مجموعه، فضا، مراجعه) این نوع مطالعه را بهتر تبیین می‌کند.

روش: در نوشته حاضر که پژوهشی کاربردی است، آمار مرتبط با ۲۱ کشور جهان در ۸ متغیر شامل میزان مطالعه در راستای حرفه، میزان مطالعه آزاد، سرانه مطالعه، امانت، عضو، مجموعه، فضا و مراجعه گردآوری گردید. برای تحلیل داده‌ها از آزمون همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن و تحلیل رگرسیون گام به گام استفاده شد.

یافته‌ها: با توجه به نتایج آزمون‌های آماری می‌توان گفت که کتابخانه‌های عمومی تنها با مطالعه آزاد همبستگی معنی‌داری دارد. طوری که در کتابخانه‌های دارای رتبه با عدد کمتر (رتبه بالاتر) مطالعه آزاد بیشتری صورت می‌گیرد. اگر با توجه به یافته پیشین، میزان مطالعه آزاد به‌عنوان متغیر ملاک در نظر گرفته شود، متغیر امانت با ضریب تعیین ۰.۵۲۷ و ضریب همبستگی ۰.۷۲۶ به تنهایی آن را تبیین می‌کند و سایر متغیرها در مقایسه با این متغیر تأثیر ناچیزی دارند که قابل چشم‌پوشی است. در انتها نیز رابطه‌ای ارائه شده است که می‌توان بر اساس میزان امانت میزان مطالعه آزاد را برآورد کرد.

اصالت/ارزش: در این مقاله سعی شده تا نشان داده شود که هر یک از شاخص‌های امانت، عضو، مجموعه، فضا، و مراجعه چه مقدار از متغیر مطالعه (آزاد و در راستای حرفه) را پیش‌بینی می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: سرانه خواندن، سرانه مطالعه، سرانه کتابخوانی، کتابخانه‌های عمومی

مقدمه

یکی از کارویژه‌های^۱ کتابخانه‌های عمومی در جوامع مختلف ترویج خواندن^۲ است^۳ (گیل^۴، ۲۰۰۱). این کارویژه دارای این پیش‌فرض روشنگرانه است که توان خواندن و نوشتن از جمله نعمت‌هایی است که زندگی را انسانی می‌سازد و بدین ترتیب سواد به‌عنوان عنصر اساسی زندگی بشر به‌شمار می‌آید (انسنس برگر^۵، ۱۳۸۶) و خواندن به‌عنوان عنصر اساسی سوادآموزی. در دورانی که درصد بی‌سوادی در کشورهای مختلف بالا بود این ایده پایه‌ای اساسی ترویج خواندن به‌شمار می‌رفت اما بعدها که نسبت بی‌سوادی کاهش یافت و اکثریت مردم باسواد شدند، خواندن به‌عنوان عنصر اصلی و آگاهی‌بخش در فرآیند دموکراسی به‌شمار آمد. حال که مردم باسواد شده‌اند، باید بخوانند تا بتوانند آگاهانه در اجتماع زندگی کنند. بدین ترتیب آزادی، شکوفایی و توسعه اجتماع و افراد آن به‌عنوان ارزش‌های اساسی انسانی به‌شمار آمد. چنان‌که در بیانیه ایفلا - یونسکو آمده است (گیل، ۲۰۰۱: ۸۷) «... از این طریق جامعه از شهروندانی با اطلاع برخوردار است که قادرند حقوق دموکراتیک خود را احیا کنند و در جامعه نقشی فعال را ایفا کنند».

این مهم در متون فارسی دیگرگونه مطرح شد و گفته شد که «خواندن (مطالعه) به‌عنوان یکی از شاخص‌های توسعه به‌شمار می‌آید» (برای مثال نگاه کنید به: نادری، شعبانی و عابدی، ۱۳۸۹؛ اشرفی‌ریزی، ۱۳۸۳؛ اشرفی‌ریزی و کاظم‌پور، ۱۳۸۸؛ یعقوب‌زاده، ۱۳۸۳). این در حالی است که در واقع خواندن در شاخص‌های بین‌المللی خود به‌تنهایی هیچ‌گاه از شاخص‌های توسعه به‌شمار نرفته است. ادعای شاخص توسعه بودن مطالعه بدین معناست که: ۱- تعریف مطالعه به‌عنوان یک شاخص وجود دارد؛ ۲- ابزار سنجش این شاخص طراحی شده است؛ و ۳- در دوره‌های زمانی معینی این شاخص (به همراه سایر شاخص‌های توسعه) سنجش و گزارش می‌شود. در حالی که هیچ‌یک از سه وضعیت ذکر شده درباره مطالعه صادق نیست. به هر روی با توجه به قبول خواندن به‌عنوان شاخص توسعه از سوی سیاست‌گذاران فرهنگی کشور، «سرانه مطالعه» به‌عنوان سنجۀ این شاخص مطرح شد.

1. Function

2. Reading Promotion

۳. در کشورهای مختلف کارویژه‌های متفاوتی برای کتابخانه‌های عمومی در نظر می‌گیرند اما به‌طور عمده می‌توان این کارویژه‌ها را به سه گروه عمده تقسیم کرد: کارویژه اطلاع‌رسانی، کارویژه آموزشی و کارویژه فرهنگی - اجتماعی.

4. Gill, Philiph

5. Hans Magnus Enzensberger

سرانه خواندن (مطالعه)

با طرح سرانه مطالعه به‌عنوان یک شاخص فرهنگی و نمود توسعه‌یافتگی، بحث‌های بسیاری پیرامون این قضیه شکل گرفت و آمار مختلفی از سوی سازمان‌های مختلف، نظیر کتابخانه ملی، شورای فرهنگ عمومی، سازمان ملی جوانان و نهاد کتابخانه‌های عمومی ارائه شد. عمده بحث‌های پیرامون سرانه مطالعه، نه در فضای علمی بلکه در فضای ژورنالیستی است. از این روی اختلاف بسیاری در آمار ارائه شده وجود دارد. اختلاف آمار ارائه شده آن‌قدر زیاد است که یک نتیجه‌گیری قطعی وجود دارد و آن این است که ابزار معتبر و مناسبی برای سنجش سرانه مطالعه در وضعیت فعلی وجود ندارد. خطر جدی برای این نوع آمارها در این است که از این آمارها در برنامه‌ریزی فرهنگی استفاده می‌شود.

نگاهی به مفهوم سرانه می‌تواند به ما در شناخت این شاخص کمک کند. سرانه^۱ مفهومی آماری است و اشاره به وضعیت یک متغیر یا شاخص نسبت به هر فرد در یک مکان خاص در یک دوره زمانی معین (عموماً سال) دارد و اولین کاربرد آن در علم اقتصاد بوده است که شاخص‌هایی نظیر تولید سرانه، درآمد سرانه، تولید ناخالص سرانه، تولید خالص ملی سرانه و ... از آن بهره می‌جستند. چنین شاخص‌هایی حاصل کسری است که صورت آن جمع کل متغیر مورد بررسی و مخرج آن جمعیت ساکن در یک محل خاص است (پژوهیان، کاشی و موسوی جهرمی، ۱۳۸۳).

با این توصیف صورت کسر سرانه مطالعه (یا با توجه به شیوه بیان آن در اقتصاد، مطالعه سرانه) ایرانیان، میزان مطالعه مردم در طول یک سال معین است. میزان مطالعه می‌تواند بر حسب زمان یا تعداد عناوین مطالعه شده باشد. همچنین مخرج کسر جمعیت ایران (یا در برخی موارد جمعیت باسواد) در سال مورد بررسی است. پژوهش در حوزه میزان مطالعه عموماً به سه صورت عمده است که دو گونه آن پیمایش و یک گونه آن بر مبنای اسناد است:

۱. **پیمایش مطالعه به عنوان متغیری واحد:** در این نوع پژوهش پرسشنامه‌هایی تدارک دیده می‌شود و میزان مطالعه گروه‌های مختلف استخراج می‌شود. نمونه‌های چنین مطالعاتی عبارتند از: بررسی عادت و علاقه دانشجویان به مطالعه (کاتبی، ۱۳۵۱)؛ بخشی

1. per capita

از پایان‌نامه‌ای با عنوان تحقیقی در باب عادات مطالعه جوانان (مفتخر، ۱۳۵۲)؛ بررسی وضعیت مطالعه غیردرسی دانش‌آموزان کشور (زرافشان، ۱۳۷۲)؛ بخشی از پژوهشی با عنوان عادت‌ها و گرایش‌های مطالعه در عصر دیجیتال (نورشهریزا و حسن، ۲۰۰۷).

۲. **پیمایش مطالعه به‌عنوان بخشی از فعالیت‌های روزانه:** در این نوع پیمایش که به پیمایش گذران وقت^۲ یا مصرف فرهنگی مشهورند، پرسشنامه به‌گونه‌ای تنظیم شده است که چندین فعالیت در کنار یکدیگر سنجیده می‌شوند و یکی از فعالیت‌ها مطالعه است. نمونه چنین مطالعاتی عبارتند از: مصرف کالاهای فرهنگی خانوار در شهر اراک و همدان و ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی (رجب‌زاده، ۱۳۷۵)؛ بررسی بهره‌مندی جوانان از کتاب (سازمان ملی جوانان، ۱۳۷۵)؛ فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در کل کشور (دفتر طرح‌های ملی، ۱۳۸۲)؛ فعالیت‌های روزانه در ۲۲ کشور (مرکز پژوهش‌های گذران وقت^۳، ۲۰۱۰)

۳. **مطالعات آسنادی:** در این گونه مطالعه، تخمینی از میزان مطالعه مردم بر مبنای بازار کتاب، امانت از کتابخانه‌های عمومی و ... به دست می‌آید و می‌توان آن را در رابطه ذیل خلاصه کرد:

میزان مطالعه = میزان فروش کتاب (نشریات و ...) × ضریب گردش + میزان امانت + میزان مطالعه در اینترنت

در این رابطه منظور از ضریب گردش این است که یک نسخه چند بار خوانده می‌شود و برای این ضریب نیز مقداری در دست نیست. نمونه چنین طرح‌هایی عبارتند از: بررسی وضعیت کتاب و کتابخوانی در ایران (اصغرنژاد، ۱۳۸۰)؛ کتابها، خواندن و استفاده از کتاب در اتحادیه اروپا (کواک و کواک^۴، ۲۰۰۷). در هیچ یک پژوهش‌هایی که اشاره شد و نیز پژوهش‌های دیگری که بررسی شده است، عبارت سرانه مطالعه یا سرانه خواندن و سرانه کتابخوانی و معادل آن reading percapita مشاهده نشد و می‌توان گفت که این عبارت تاکنون در نوشته‌ای علمی و داوری شده استفاده نشده است.

1. Nor Shahriza ; Abdul Karim & Hasan; Amelia
3. Centere for Time Use Research

2. Time use survey
4. Kovac, Miha ; Kovac, Mojca Sebart

کتابخانه‌های عمومی و سرانه مطالعه

نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور به‌عنوان متولی قانونی اداره کتابخانه‌های عمومی (نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۸۶)، در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ چنین عنوان کرده است: «نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور ... نهادی است فرهنگی، با هویت اسلامی-ایرانی، نافذ و اثرگذار بر جامعه، دارای کارکردهای آگاهی‌بخشی، اطلاع‌رسانی، آموزشی و ارشادی، زمینه‌ساز ارتقای مطالعه مفید، دارای نیروی انسانی متعهد، متخصص و آموزش‌دیده، با حفظ جایگاه اول کشور در منطقه و موفق به رساندن کشور در زمره پانزده کشور برتر جهان از جهت سرانه فضا، عضو، منابع و امانت کتابخانه‌ای ...» (نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۸۹ الف).

از طرفی نهاد در سال‌های اخیر، مأموریت جدیدی با عنوان «مدیریت مطالعه مردم» برای خود تعریف کرده است (نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۹۰) و دبیرکل نهاد و معاونان وی نیز در سخنرانی‌های متعددی به این امر اشاره کرده‌اند (معلمی، ۱۳۹۰؛ واعظی، ۱۳۹۰). نهاد کتابخانه‌های عمومی برای رسیدن به این منظور، سنجش سرانه مطالعه در سال‌های ۱۳۸۷ و ۱۳۸۸ و ۱۳۸۹ را در دستور کار خود قرار داده است و با این وسیله می‌خواهد با پایش سرانه مطالعه و میزان تغییر آن، مؤلفه‌های مؤثر کتابخانه‌ای بر این امر را در جهت افزایش سرانه مطالعه سازمان‌دهی کند.

آشکار است که مطالعه (و به طبع آن سرانه مطالعه) پدیده‌ای است که مؤلفه‌های مختلفی در آن اثرگذار هستند. همچنین تنها منبع مطالعه مردم، امانت از کتابخانه‌های عمومی نیست. شاهد این سخن این است که تنها ۲.۷ درصد (= ۲۰۲۵۳۹۰۷ نفر) از مردم ایران عضو کتابخانه‌های عمومی هستند (نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۸۹ ب). مردم منابع مطالعاتی خود را (در اینجا با اغماض تنها منابع چاپی در نظر گرفته شده است) علاوه بر کتابخانه‌های عمومی به روش‌های مختلف نظیر خرید کتاب، امانت از دوستان، امانت از کتابخانه‌های دانشگاهی و کتابخانه‌های آموزشی‌گاهی و ... تهیه می‌کنند. بدیهی است که نهاد کتابخانه‌های عمومی تنها در میزان مطالعه اعضای کتابخانه‌هایش اثرگذار است و طبیعتاً می‌تواند آن را مدیریت کند.

نکته بغرنج مسئله «مدیریت مطالعه مردم» در مفهوم «مطالعه» به عنوان یک پدیده قابل

سنجش نهفته است. همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد با توجه به نبود یک ابزار سنجش معتبر برای مطالعه، چگونگی تحقق مدیریت مطالعه در هاله‌ای از ابهام است. این ابهام زمانی بیشتر می‌شود که بخواهیم مطالعه را از طریق اداره کتابخانه مدیریت کنیم.

بدین ترتیب مسئله این پژوهش در این قالب شکل می‌گیرد که: «نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور چه سهمی در سرانته مطالعه را به خود اختصاص می‌دهد و چگونه با شاخص‌های کتابخانه‌ای در آن اثر می‌گذارد؟»

برای حل این مسئله در گام نخست باید رابطه وضعیت کتابخانه‌های عمومی با سرانته مطالعه مردم آشکار گردد. از این روی نخستین پرسش (به عنوان پرسش مقدماتی) که قرار است به آن پاسخ داده شود این است که:

۱. چه رابطه‌ای بین وضعیت کتابخانه‌های عمومی کشور و سرانته مطالعه مردم وجود دارد؟
و فرضیه پژوهشگر در پاسخ به این پرسش این است که:
کشورهایی که از کتابخانه‌های عمومی بهتری برخوردارند از مردمانی با سرانته مطالعه بالاتر برخوردارند.

در گام بعدی و در صورت تأیید فرضیه، با توجه به سند چشم‌انداز نهاد کتابخانه‌های عمومی مبنی بر اینکه نهاد قصد دارد در سال ۱۴۰۴ در ۴ شاخص کتابخانه‌ای (امانت، عضو، مجموعه و فضا) در زمره ۱۵ کشور جهان قرار گیرد (نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۸۹ الف) و همچنین با عنایت به رسالت اصیل نهاد مبنی بر مدیریت مطالعه (نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۹۰) به این پرسش پاسخ داده می‌شود که:

۲. هر یک از شاخص‌های کتابخانه‌ای به چه میزان مطالعه مردم در کشورهای مختلف را تبیین می‌کنند؟

روش پژوهش

این پژوهش از نوع طرح‌های همبستگی است و از نظر هدف می‌توان در زمره پژوهش‌های کاربردی به‌شمار آورد. با توجه به دو پرسش مطرح شده لازم است که چند مفهوم برای ایجاد فهم مشترک به صورت عملیاتی تعریف می‌شود. در پرسش اول منظور از وضعیت کتابخانه‌های

عمومی رتبه کتابخانه‌های عمومی آن کشور نسبت به سایر کشورها است. رتبه کتابخانه‌ها به این دلیل انتخاب شد که برای بیان وضعیت کلی کتابخانه‌های عمومی یک کشور به یک شاخص واحد نیاز بود که تنها شاخص موجود رتبه کتابخانه‌های عمومی بود. برای استخراج رتبه کشورها به مقاله رتبه‌بندی کتابخانه‌های عمومی (محبوب و قشقایی، ۱۳۸۸) مراجعه شد. جزء دوم پرسش اول سرنانه مطالعه در کشورهای مختلف بود. با توجه به جست‌وجوهای مختلفی که انجام شد، مناسب‌ترین منبع برای استخراج داده‌های مرتبط با این متغیر گزارش فعالیت‌های روزانه در ۲۲ کشور (مرکز پژوهش‌های گذران وقت^۱، ۲۰۱۰) بود. این گزارش فنی^۲، ۳۰ فعالیت روزانه را بین افراد ۱۸ تا ۶۴ ساله در ۲۲ کشور به صورت روزنوشت^۳ مورد بررسی قرار داده است. داده‌های مربوط به سرنانه مطالعه در قالب متغیرهای (مطالعه در راستای حرفه، مطالعه آزاد و سرنانه مطالعه) ارائه می‌شود. در منبع ذکر شده، سرنانه مطالعه به‌عنوان شاخص وجود نداشت. با این وجود در این تحقیق این شاخص از جمع میزان مطالعه آزاد و مطالعه در راستای حرفه، به‌منظور ایجاد امکان مقایسه هریک از دو شاخص «مطالعه در راستای حرفه» و «مطالعه آزاد» نسبت به کل، به‌دست آمده است. برای بررسی این رابطه با توجه به مقیاس دو متغیر از آزمون همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن استفاده می‌شود.

در پاسخ به پرسش دوم لازم بود که آمار مرتبط با ۴ شاخص کتابخانه‌ای (ذکر شده در سند چشم‌انداز) و نیز شاخص مراجعه (به‌عنوان شاخص مهمی که در سند چشم‌انداز به آن اشاره نشده است) در کتابخانه‌های عمومی برای ۲۲ کشوری که سرنانه مطالعه آنها موجود بود، استخراج شود. بدین منظور در قدم اول با مراجعه به وب‌سایت‌های مرتبط با کتابخانه‌های عمومی، این آمار استخراج شد. در صورت نبود آمار در وب‌سایت یا فقدان وب‌سایت، مکاتبه‌ای با مراکز متولی کتابخانه‌های عمومی در کشورهای مختلف صورت گرفت و آمار آنها دریافت شد. در نهایت برای کنترل اعتبار داده‌ها، این آمار با آمار موجود در پایگاه اطلاعاتی لایب‌اِگن^۴ و یونسکو تطبیق داده شد.

مفاهیم هر شاخص به صورت ذیل برای هر کشور محاسبه شده است:

1. Center for Time Use Research
3. Diary

2. Technical Paper
4. International Library Economics Research Study (LibEcon)

شیوه محاسبه	شاخص
تعداد امانت در طول سال / جمعیت	امانت
(تعداد اعضا / جمعیت) × ۱۰۰	عضو
تعداد کتاب موجود در مجموعه / جمعیت	مجموعه
(تعداد کتابخانه / جمعیت) × ۲۵.۰۰۰ نفر	فضا (تعداد کتابخانه)
تعداد مراجعات در طول یک سال / جمعیت	مراجعه

برای پاسخ به پرسش دوم و بررسی سهم هر یک از شاخص‌ها از تحلیل رگرسیون با روش گام به گام استفاده شد.

یافته‌ها

برای تشریح یافته‌های پژوهش ابتدا داده‌های گردآوری شده برای کشورهای مختلف در

جدول ۱ ارائه می‌شود:

جدول ۱. سرانه مطالعه و رتبه کتابخانه‌های عمومی ۲۱ کشور

ردیف	کشور	رتبه	سرانه مطالعه در راستای حرفه (دقیقه در روز)	سرانه مطالعه آزاد (دقیقه در روز)	سرانه مطالعه (دقیقه در روز)
۱	فنلاند	۱	۱۵	۴۲	۵۷
۲	ژاپن	۳۰	۳۵	۱۷	۵۲
۳	آلمان	۱۹	۱۴	۳۳	۴۷
۴	هلند	۱۱	۱۴	۳۲	۴۶
۵	استونی	۲	۹	۳۵	۴۴
۶	نروژ	۱۰	۱۲	۳۲	۴۴
۷	سوئد	۷	۱۲	۲۸	۴۰
۸	لاتویا	۱۲	۱۶	۲۴	۴۰
۹	لهستان	۳۲	۱۷	۲۲	۳۹
۱۰	لیتوانی	۹	۱۷	۲۱	۳۸
۱۱	بلژیک	۱۳	۱۷	۲۱	۳۸
۱۲	فرانسه	۲۶	۱۶	۱۹	۳۵
۱۳	ترکیه	۳۸	۲۴	۱۱	۳۵

←

ادامه جدول ۱. سرانه مطالعه و رتبه کتابخانه‌های عمومی ۲۱ کشور

ردیف	کشور	رتبه	سرانه مطالعه در راستای حرفه (دقیقه در روز)	سرانه مطالعه آزاد (دقیقه در روز)	سرانه مطالعه (دقیقه در روز)
۱۴	اسلونی	۱۴	۱۳	۲۱	۳۴
۱۵	کره	۱۹	۱۷	۱۵	۳۲
۱۶	اسپانیا	۳۶	۱۷	۱۴	۳۱
۱۷	انگلستان	۵	۸	۲۱	۲۹
۱۸	ایتالیا	۱۷	۹	۱۷	۲۶
۱۹	آمریکا	۸	۹	۱۶	۲۵
۲۰	استرالیا	۲۳	۶	۱۸	۲۴
۲۱	بلغارستان	۱۸	۵	۱۷	۲۲

همان‌گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود فنلاند بالاترین رتبه را در بین سایر کشورها از نظر شاخص‌های کتابخانه‌های عمومی دارد و بیشترین میزان مطالعه آزاد نیز مربوط به همین کشور است. بالاترین میزان مطالعه در راستای حرفه نیز مربوط به کشور ژاپن است که در رتبه ۳۰ کتابخانه‌های عمومی قرار دارد. در مجموع فنلاند بیشترین سرانه مطالعه را به خود اختصاص داده است. برای پاسخ به پرسش اول «چه رابطه‌ای بین وضعیت کتابخانه‌های عمومی کشور و سرانه مطالعه مردم وجود دارد؟» از آزمون همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن استفاده شد.

جدول ۲. نتایج آزمون همبستگی رتبه‌ای اسپیرمن بین رتبه کتابخانه‌های عمومی و سرانه مطالعه

رتبه	ضریب همبستگی	رتبه	مطالعه در راستای حرفه	مطالعه آزاد	سرانه مطالعه
	ضریب همبستگی	۱			
	معنی‌داری (دو دامنه)	.			
مطالعه در راستای حرفه	ضریب همبستگی	۰.۴۳۸	۱		
	معنی‌داری (دو دامنه)	۰.۰۲۷	.		
مطالعه آزاد	ضریب همبستگی	-۰.۶۱۲	-۰.۲۱۱	۱	
	معنی‌داری (دو دامنه)	۰.۰۰۳	۰.۳۵۸	.	
سرانه مطالعه	ضریب همبستگی	-۰.۲۳۳	۰.۴۰۵	۰.۷۱۴	۱
	معنی‌داری (دو دامنه)	۰.۳۱۰	۰.۰۶۹	۰.۰۰۰	.

* همبستگی در سطح ۰.۰۵ معنی‌دار است (دو دامنه).

** همبستگی در سطح ۰.۰۱ معنی‌دار است (دو دامنه).

با توجه به ضرایب همبستگی به دست آمده در جدول ۲ مشخص می‌شود که رتبه کتابخانه‌های عمومی کشور همبستگی منفی، قوی ($r=-0.612$) و معنی‌داری با مطالعه آزاد در آن کشور دارد. بدین معنی که هرچه کتابخانه‌های عمومی کشوری از وضعیت بهتری برخوردارند (عدد اختصاصی به رتبه آنها کمتر است) مردم آن کشور به مطالعه آزاد توجه بیشتری دارند و زمان بیشتری را به مطالعه آزاد اختصاص می‌دهند. اما بین مطالعه در راستای حرفه و رتبه همبستگی مثبت ($r=0.438$) برقرار است و این ضریب در سطح خطای ۰.۵ معنی‌دار است ($\alpha=0.027$). این بدان معناست که هرچه کتابخانه‌های عمومی کشوری بهتر عمل کنند مطالعه حرفه‌ای در آن کشور کمتر است. همچنین به سرانه مطالعه (حاصل جمع مطالعه در راستای حرفه و مطالعه آزاد) همبستگی معنادار نیست. بدین ترتیب فرضیه «کشورهایی که از کتابخانه‌های عمومی بهتری برخوردارند از مردمانی با سرانه مطالعه بالا برخوردارند» رد می‌شود و می‌توان ادعا کرد که بر مبنای شواهد موجود، وضعیت کتابخانه‌های عمومی تنها با سرانه مطالعه آزاد مردم همبستگی معنی‌داری دارد. با توجه به این یافته پرسش دوم را بدین گونه تعدیل کرده و در صدد پاسخ بدان برمی‌آییم:

پرسش ۲ تعدیل شده: هر یک از شاخص‌های کتابخانه‌ای به چه میزان مطالعه آزاد مردم در کشورهای مختلف را تبیین می‌کنند؟

برای پاسخ به این سؤال از تحلیل رگرسیون استفاده شد. در این تحلیل مطالعه آزاد به عنوان متغیر ملاک و متغیرهای فضا، مجموعه، عضو، امانت و مراجعه به عنوان متغیرهای پیش‌بین در نظر گرفته شده است. در جدول ۲ مقادیر مربوط به هر متغیر نشان داده شده است.

جدول ۳. مطالعه آزاد و شاخص‌های کتابخانه‌ای

کشور	مطالعه آزاد	فضا (تعداد)	مجموعه	عضو	امانت	مراجعه
فنلاند	۴۲	۲/۲۹	۷/۲۴	٪۴۷	۲۰/۶۷	۱۲/۷۶
استونی	۳۵	۴/۲۳	۸/۱۴	٪۳۳	۹/۶۵	۴/۸۶
آلمان	۳۳	۱/۲۸	۱/۲۳	٪۹	۳/۶۸	۴/۰۳
هلند	۳۲	۰/۶۷	۱/۹۸	٪۲۶	۸/۹۱	۴/۳۳
نروژ	۳۲	۲/۱۵	۴/۵۳	٪۲۹	۵/۲۳	۵/۰۶

←

ادامه جدول ۳. مطالعه آزاد و شاخص‌های کتابخانه‌ای

کشور	مطالعه آزاد	فضا (تعداد)	مجموعه	عضو	امانت	مراجعه
سوئد	۲۸	۱/۷۸	۴/۹۹	٪۲۷	۹/۱۵	۵/۳۶
لاتویا	۲۴	۴/۰۱	۵/۷۷	٪۲۷	۹/۸۶	۲/۹۳
لهستان	۲۲	۰/۴۳	۳/۵۱	٪۱۹	۳/۷۲	۱/۳
لیتوانی	۲۱	۳/۸۸	۶/۱۳	٪۲۳	۶/۹	۲/۷۵
بلژیک	۲۱	۱/۳۶	۳/۲۲	٪۲۴	۷/۰۷	۵/۰۹
انگلستان	۲۱	۰/۷۸	۱/۹۳	٪۵۷	۶/۸	۵/۴۵
اسلونی	۲۱	۱/۲۵	۳/۷	٪۲۵	۱۰/۸	۴/۱۵
فرانسه	۱۹	۰/۶۶	۲/۶۸	٪۲۰	۵/۳۷	۴/۹۹
استرالیا	۱۸	۰/۷۷	۲/۰۳	٪۲۱	۴/۶۹	۴/۰۶
ژاپن	۱۷	۰/۲۱	۲/۳۶	٪۳۱	۴/۶۴	۵/۹۶
بلغارستان	۱۷	۴/۷۷	۷/۳۵	٪۱۲	۲/۴۴	۱/۳۹
ایتالیا	۱۷	۱/۰۳	۰/۷۳	٪۲۸	۴/۱	۴/۸۴
آمریکا	۱۶	۰/۶۳	۲/۷۴	٪۲۱	۶/۱	۳/۹
کره	۱۵	۰/۰۹	۰/۵۴	٪۳۱	۴/۴۶	۱/۷۷
اسپانیا	۱۴	۱/۳	۱/۱۲	٪۲۰	۰/۴۷	۵/۳۱
ترکیه	۱۱	۰/۳	۰/۱۹	٪۰۵	۰/۰۵	۰/۲۷

با توجه به داده‌های جدول ۳، بیشترین مقدار فضا مربوط به کشور بلغارستان (۴/۷۷ متر مربع به ازاء هر ۲۵ هزار نفر)، بیشترین مقدار مجموعه مربوط به کشور استونی (۸/۱۴ منبع به ازاء هر نفر) است. همچنین ۵۷ درصد از مردم کشور انگلستان عضو کتابخانه‌های عمومی هستند که بیشترین مقدار در شاخص عضو است. بیشترین مراجعه به کتابخانه نیز مربوط به مردم همین کشور بوده است. با این وجود مردم فنلاند در شاخص امانت از سایر کشورها پیشی گرفته‌اند و در طول سال هر فرد به‌طور متوسط ۲۰/۶۷ منبع از کتابخانه‌های عمومی به امانت گرفته است.

با توجه به نتایج تحلیل رگرسیون (جدول ۴، ۵ و ۶) در بین ۵ متغیر پیش‌بین، متغیر امانت با ضریب همبستگی $r=0.726$ و ضریب تعیین $r^2=0.527$ با ضریب بالایی سرانه مطالعه آزاد را به‌عنوان متغیر ملاک پیش‌بینی می‌کند؛ تا آن حد که ضریب سایر شاخص‌ها بی‌معنا می‌شود و آزمون F به‌صورت معناداری این پیش‌بینی را تأیید می‌کند. اثر سایر متغیرها بر مطالعه آزاد

معنادار نیست. این بدان معناست که با اثر گذاشتن بر شاخص امانت و سنجش آن می‌توان با ضریب بالایی وضعیت مطالعه آزاد در هر کشور را تبیین کرد.

جدول ۴. خلاصه تحلیل

تحلیل	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	انحراف استاندارد تخمینی
۱	۰/۷۲۶ ^a	۰/۵۲۷ ^a	۰/۵۰۲	۵/۶۸۰

a. پیش‌بین‌ها: (ثابت)، امانت

جدول ۵. ANOVA^b

تحلیل	مجموع مجذورات	درجه آزادی	مجدور میانگین	F	معنی‌داری
۱	رگرسیون	۱	۶۸۱/۷۱۲	۱۳۱/۲۱	۰/۰۰۰
	باقی‌مانده	۱۹	۳۲/۲۶۱		
	کل	۲	۱۲۹۴/۶۶۷		

a. پیش‌بین‌ها: (ثابت)، امانت

b. متغیر وابسته: مطالعه آزاد

جدول ۶. Coefficients^a

معنی‌داری	t	ضریب رگرسیون استاندارد نشده		تحلیل
		ضریب رگرسیون استاندارد شده	خطای استاندارد	
۰/۰۰۰	۶/۲۷۹	بتا	۲/۲۴۲	۱ (ثابت)
۰/۰۰۰	۴/۵۹۷	۰/۷۲۶	۰/۲۹۱	۱ امانت

a. متغیر وابسته: مطالعه آزاد

با توجه جدول ۶ می‌توان رابطه بین میزان مطالعه آزاد و امانت را چنین نوشت:

$$FR = 1.337L + 14.078$$

FR: مطالعه آزاد؛ L: امانت

با توجه به حذف ۴ متغیر تحلیل رگرسیون گام‌به‌گام، سؤال دیگری مطرح شد و آن پرسش چنین است: با توجه به این که این چهار متغیر بر سرانه مطالعه آزاد تأثیر مستقیم ندارند، چگونه بر متغیر امانت تأثیر گذار هستند؟ با توجه به این پرسش مجدداً از تحلیل رگرسیون استفاده شد تا اثر سایر متغیرها بر امانت سنجیده شود. بدین منظور متغیر ملاک امانت و متغیرهای پیش‌بین ۴ متغیر عضو، مجموعه، فضا و مراجعه در نظر گرفته شد:

جدول ۷ - خلاصه تحلیل

تحلیل	ضریب همبستگی	ضریب تعیین	ضریب تعیین تعدیل شده	انحراف استاندارد تخمینی
۱	۰/۷۳۳ ^a	۰/۵۳۸	۰/۵۱۳	۳/۰۴۵۵۰۵
۲	۰/۸۳۳ ^b	۰/۶۹۴	۰/۶۶۰	۲/۵۴۴۱۶

a. پیش‌بین‌ها: (ثابت)، مراجعه

b. پیش‌بین‌ها: (ثابت) مراجعه، مجموعه

جدول ۸ - Coefficients^a

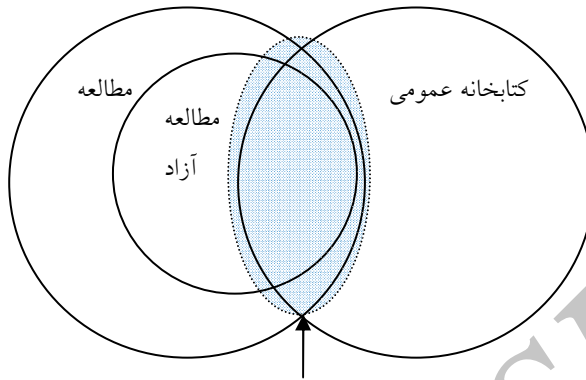
معنی‌داری	t	ضریب رگرسیون استاندارد شده	ضریب رگرسیون استاندارد نشده		تحلیل
			B	خطای استاندارد	
۰/۵۱۵	۰/۶۶۳		۱/۳۵۱	۰/۸۹۵	(ثابت)
۰/۰۰۰	۴/۷۰۰	۰/۷۳۳	۰/۲۷۳	۱/۲۸۱	بازدید
۰/۵۰۵	۰/۶۸۰		۱/۲۶۸	۰/۸۶۲	(ثابت)
۰/۰۰۰	۴/۶۰۸	۰/۶۲۳	۰/۲۳۲	۱/۰۸۹	مراجعه
۰/۰۰۷	۳/۰۳۸	۰/۴۱۱	۰/۲۴۸	۰/۷۵۳	مجموعه

a. متغیر وابسته: امانت

با توجه به جدول ۷ و ۸ (خلاصه تحلیل رگرسیون و تحلیل دوم)، دو متغیر مراجعه و مجموعه، متغیر امانت را با ضریب همبستگی بالا و ضریب تعیین مناسب پیش‌بینی می‌کنند و این ضرایب معنی‌دار هستند.

نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌های پژوهش، مدیریت مطالعه از طریق کتابخانه‌های عمومی امری معنی‌دار به نظر نمی‌رسد زیرا کتابخانه‌های عمومی تنها می‌توانند حوزه اثرگذار خود را مطالعه آزاد افراد تعریف کنند که این نیز بر مبنای یافته‌های پژوهش تنها بخشی از مطالعه آزاد است که در کتابخانه‌های عمومی اتفاق می‌افتد و نمی‌تواند همه آن باشد. بدین ترتیب می‌توانیم رابطه بین فعالیت‌های کتابخانه‌ای و مطالعه را در نمودار «ون» به صورت شکل ۱ نشان دهیم:

نمودار ۱. حوزه اثرگذاری کتابخانه

شکل ۱. حوزه اثرگذاری کتابخانه‌های عمومی در سرانه مطالعه

همان‌گونه که در شکل ۱ نشان داده شده است، کتابخانه عمومی خدمات و فعالیت‌های مختلفی دارد که بخشی از این خدمات با مطالعه هم‌پوشانی دارند و بخش بزرگ‌تر این هم‌پوشانی در حوزه مطالعه آزاد اتفاق می‌افتد و در نمودار ۱ این مفهوم بیان شده است که همه مطالعه آزاد (و به طریق اولی مطالعه) در حوزه فعالیت کتابخانه‌های عمومی اتفاق نمی‌افتد. همچنین در این پژوهش نشان داده شد که شاخص امانت تبیین‌کننده میزان مطالعه در جامعه است و می‌توان با ضریب اطمینان خوبی با پایش شاخص امانت، سرانه مطالعه آزاد در جامعه را پیش‌بینی کرد و رابطه‌ای به دست آمد که با این رابطه در همین بخش میزان سرانه مطالعه در ایران را بر مبنای میزان امانت کتابخانه‌های عمومی پیش‌بینی می‌کنیم. بر طبق آمار رسمی نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، تعداد عناوین امانت رفته در سال ۱۳۸۹ برابر با ۴۴۰۳۸۰۸۸۴ است (نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۸۹ ب). اگر جمعیت ایران را به‌طور تقریبی ۷۳.۵ میلیون نفر (بر اساس ساعت-جمعیت مرکز آمار ایران) در نظر بگیریم، شاخص امانت برابر ۰.۶ عنوان به ازای هر نفر ایرانی است. بر این اساس و با توجه به رابطه ذیل، سرانه مطالعه آزاد ایرانیان در سال ۱۳۸۹ برابر ۱۴.۸۸ دقیقه برآورد می‌شود (لازم به یادآوری است که این برآورد بر مبنای این فرض صورت گرفته است که شرایط مطالعه در ایران مانند سایر کشورهای جهان است).

$$FR=1.337 L+14.078$$

$$FR=1.337 \times 0.6 + 14.078 = 14.88 \text{ min per day}$$

با این مفهوم اگر بخواهیم بدانیم که آیا توانسته‌ایم از طریق کتابخانه‌ها بر سرانه خواندن (مطالعه) مردم تأثیر بگذاریم کفایت که بدانیم به چه میزان توانسته‌ایم میزان امانت در کتابخانه‌های عمومی را بالا ببریم.

از طرفی اگر بخواهیم میزان امانت را در کتابخانه‌ها بالا ببریم ناگزیر از این هستیم که به دو شاخص بهای بیشتری بدهیم: یکی اینکه اقداماتی صورت گیرد که مراجعه به کتابخانه‌های افزایش یابد که این امر می‌تواند در گرو خدمات مطلوب مشتری و یا تغییر سبک ارائه خدمات باشد که خود نیاز به پاسخ به این پرسش دارد که چگونه می‌شود مراجعه به کتابخانه‌های را افزایش داد؟ متغیر دوم مؤثر در امانت، متغیر مجموعه است و مفهوم آن این است که مجموعه باید طوری در کتابخانه گردآوری شود که قابلیت امانت داشته باشد.

منابع

- اشرفی‌ریزی، حسن (۱۳۸۳). *درآمدی بر مطالعه و نقش خدمات ویژه کتابخانه‌های عمومی در توسعه فرهنگ مطالعه*. تهران: چاپار.
- اشرفی‌ریزی، حسن و کاظم‌پور، زهرا (۱۳۸۸). *آشنایی دانشجویان با شیوه‌های مطالعه (پژوهشی در متون)*. کتاب ماه کلیات، ۱۲ (۱۱)، ۷۰.
- اصغرنژاد، حسین (۱۳۸۰). *بررسی وضعیت کتاب و کتابخوانی در ایران*. پیام کتابخانه، ۱۱ (۱)، ۶-۱۳.
- انسنس برگر، هانس ماگنوس (۱۳۸۶). *در ستایش بی‌سوادی: مجموعه مقالات*. ترجمه محمود حدادی. تهران: ماهی.
- پژوهان، جمشید؛ خداداد کاشی، فرهاد و موسوی جهرمی، یگانه (۱۳۸۳). *کلیات علم اقتصاد*. تهران: سمت.
- دفتر طرح‌های ملی (۱۳۸۲). *فعالیت و مصرف کالاهای فرهنگی در کل کشور*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رجب‌زاده، احمد (۱۳۷۵). *مصرف کالاهای فرهنگی خانوار در شهر اراک و هم‌مدان و ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- زرافشان، علی (۱۳۷۲). *بررسی وضعیت مطالعه غیردرسی دانش‌آموزان کشور*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تهران، تهران.
- سازمان ملی جوانان (۱۳۷۵). *بررسی بهره‌مندی جوانان از کتاب (بررسی میزان استفاده جوانان ۱۵ تا ۱۹ سال از کتاب)*. تهران: مؤسسه فرهنگی - هنری جهان کتاب.

- کاتبی، صدیقه (۱۳۵۱). بررسی عادت و علاقه دانشجویان به مطالعه. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تهران، تهران.
- محبوب، سیامک و قشقایی، علی (۱۳۸۸). رتبه‌بندی کتابخانه‌های عمومی جهان مبتنی بر شاخص‌های عملکرد کمی با استفاده از رویکرد MADM و مدل SAW. پیام کتابخانه، ۱۵ (۲)، ۳۳-۴۸.
- مفتخر، مریم (۱۳۵۲). تحقیقی در باب عادات مطالعه جوانان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تهران، تهران.
- معلمی، مجدل‌الدین (۱۳۹۰). مأموریت نهاد کتابخانه‌ها «مدیریت مطالعه مردم» است. خبرگزاری مهر (۱۳۹۰/۰۷/۱۸).
- نادری، فاطمه؛ شعبانی، احمد و عابدی، محمدرضا (۱۳۸۹). مطالعه در عصر دیجیتال: از اندیشه‌های کنتون اوهارا تا زایمینگ لیو. تهران: چاپار.
- دبیرخانه هیات امنای کتابخانه‌های عمومی کشور (۱۳۸۶). نگاهی گذرا به کتابخانه‌های عمومی کشور: کتابخانه‌های عمومی رکن اصلی توسعه پایدار و همه‌جانبه. تهران: دبیرخانه هیات امنای کتابخانه‌های عمومی کشور.
- نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور (۱۳۸۷). درآمدی بر مبانی نظری سنجش سرانه مطالعه. تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور: اداره کل پژوهش و نوآوری.
- نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور (۱۳۸۹ الف). تبیین مؤلفه‌های چشم‌انداز نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور در افق ایران ۱۴۰۴. تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور.
- نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور (۱۳۸۹ ب). گزارش کتابخانه‌های عمومی کشور در پایان سال ۱۳۸۹ (مجموعه کتابخانه‌های نهادی- مشارکتی و مستقل). تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، اداره کل برنامه‌ریزی و ارزیابی، اداره آمار (گزارش داخلی).
- نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور (۱۳۹۰). پیش‌نویس برنامه راهبردی نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور بر مبنای مدل مام. مدیر پروژه: مصطفی امین‌منصور.
- واعظی، منصور (۱۳۹۰). دانش کتابداری، دانش وسیعی نیست! لیزنا (۱۳۹۰/۰۸/۰۶) کد خبر: ۶۹۰۳.
- یعقوب‌زاده، رحیم (۱۳۸۳). کتاب و کتابخوانی نزد ایرانیان. روزنامه شرق، (۱۳۸۳/۲/۲۰).

References

- Centre for Time Use Research (2010). *Daily Routines in 22 Countries: Diary Evidence of Average Daily Time Spent in Thirty Activities*. Technical paper, London: University of Oxford.
- Gill, Philip et. al. (2001). *The Public Library Service: IFLA/UNESCO Guidelines for Development*. München: Saur.
- Kovac, Miha ; Kovac, Mojca Sebart (2007). Books, Reading and Book Usage in the European Union. *Research Quarterly*, 22 (2), 55-63.

Nor Shahrizah; A.K. & Hasan; A. (2007). Reading Habits And Attitude In The Digital Age: Analysis Of Gender And Academic Program Differences In Malaysia. *The Electronic Library*, 25 (3), 285-298.

به این مقاله این‌گونه استناد کنید:

محبوب، سیامک (۱۳۹۱). کتابخانه‌های عمومی و سرانه مطالعه. *تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های*

عمومی، ۱۸ (۱)، ۱۱۷-۱۳۳.

Archive of SID